

В. А. ШАРШУНОЎ, М. З. ФРЭЙДЗІН, Э. А. ПЯТРОВІЧ, А. М. КАГАН

ВОПЫТ І ПРАБЛЕМЫ РЭФАРМАВАННЯ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧЫХ ПРАДПРЫЕМСТВАЎ У СТРУКТУРЫ РЫНКАВАГА ТЫПУ

Пераход Рэспублікі Беларусь да рынкавай эканомікі, безумоўна, патрабуе адаптацыі сельскагаспадарчай вытворчасці да рынкавага механізма, распрацоўкі і ўкаранення новых формаў гаспадарання, адэкватных рынкавым адносінам. Вырашэнне гэтай задачы патрабуе не толькі распрацоўкі новых тэарэтычных пытанняў рэфармавання сельскай гаспадаркі, але і абагульнення ўжо назапашанага вопыту рэалізацыі рынкавых формаў гаспадарання. Нягледзячы на тое, што рэфармаванне аграрнага сектара з'яўляецца агульнай задачай усіх постсацыялістычных краін, кожная з іх, у тым ліку і наша рэспубліка, мае свае спецыфічныя асаблівасці, якія неабходна ўлічваць пры выбары шляхоў, формаў, метадаў і тэрмінаў рэфармавання.

Пры гэтым рэфармаванні існуючых сельскагаспадарчых прадпрыемстваў у структуры рынкавага тыпу трэба разглядаць, з аднаго боку, як састаўную частку аграрнай рэформы, з другога — як праграму пераводу эканомікі ў рынкавыя ўмовы.

Усвядомленая на гэты час у рэспубліцы шматлікімі кіраўнікамі, спецыялістамі, а таксама і радавымі работнікамі неабходнасць рэфармавання існуючых калгасаў і саўгасаў прывяла да пашырэння навуковых даследаванняў па гэтай праблеме і значна актывізавала распрацоўку мадэляў рынкавых формаў гаспадарання ў аграпрамысловым комплексе. У Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі назапашаны вопыт распрацоўкі і ўкаранення новых формаў гаспадарання, а таксама вопыт арганізацыйна-эканамічнага кансультавання, работы праводзяцца з 1987 г.

Пры выбары шляхоў рэфармавання сельскагаспадарчых прадпрыемстваў неабходна ўлічваць аб'ектыўна склаўшыся ўмовы ў АПК рэспублікі.

Па-першае, застаецца высокая ўдзельная вага (да 90%) дзяржаўных сельскагаспадарчых прадпрыемстваў у вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі. Да іх можна ў поўнай ступені аднесці і цяперашнія калгасы.

Па-другое, заканадаўствам рэспублікі вызначаны дзве формы ўлас-

насці на зямлю — дзяржаўная і прыватная. Усё буйное землекарыстанне (землі калгасаў, саўгасаў, фермерскіх (сялянскіх) гаспадарак і іншых землекарыстальнікаў) знаходзяцца ва ўласнасці дзяржавы. Гэта каля 90% сельгасугоддзяў. Плошча зямель, якія знаходзяцца ў прыватнай уласнасці грамадзян, складае каля 1 млн га, або 10% усіх ворных зямель.

Па-трэцяе, вялікая ўстойлівасць традыцый калектыўных формаў арганізацыі працы, якія блытаюць часта з калектыўнай формай уласнасці. Склалася арганізацыйная форма, якая паглыбляецца сваімі каранямі ў шматвечную беларускую культурную традыцыю, заснаваную на калектыўнай працы цесна звязаных груп людзей, часта з нефармальнай структурай адносінаў, аб'яднаных агульнымі чалавечымі каштоўнасцямі і ўзаемнай падтрымкай, якія дазваляюць выжыць беларускаму народу ў гады цяжкіх разбуральных войнаў, якія адбываліся на зямлі Беларусі.

Па-чацвёртае, сельскагаспадарчыя прадпрыемствы як ніхто іншы перажываюць стан эканамічнага крызісу, ахапіўшага ўсе сферы наднайнай гаспадаркі нашай рэспублікі.

Разам з тым трэба мець на ўвазе і тое, што калгасна-саўгасная сістэма ў цэлым у яе склаўшымся выглядзе не прыстасавана да рынковых адносін і да гэтага часу ў цяперашнім выглядзе практычна вычарпала свае патэнцыяльныя магчымасці для развіцця. Яна першапачаткова арыентавана на жорсткае цэнтралізаванае кіраванне, у ёй патэнцыяльна закладзена абьякаваць да агульнага набытку і сацыяльная апатыя ў выніку адчужэння работнікаў ад сродкаў вытворчасці, пазбаўлення іх права ўласнасці і свабоднага прадпрыемальніцтва.

Неабходна рэфармаванне калгасаў і саўгасаў шляхам стварэння гаспадарчых структур, якія базіруюцца на сістэме прыватных тавара-вытворцаў сельскагаспадарчай прадукцыі, заснаваных як на індывідуальнай, так і на групавой уласнасці на сродкі вытворчасці.

Эфектыўнае рэфармаванне сельскагаспадарчых прадпрыемстваў магчыма толькі ва ўмовах эканамічнай свабоды суб'ектаў гаспадарання, стварэння ім эканамічных і сацыяльных умоў для самаарганізацыі і самакіравання. Для гэтага неабходна, каб гаспадарчы суб'ект мог самастойна выбіраць від вытворчай дзейнасці, спосаб яе арганізацыі і выкарыстоўваць ва ўласных інтарэсах атрыманы вынік. Дасягнуць гэтых умоў магчыма перш-наперш шляхам рэфармавання адносін уласнасці, якія забяспечваюць разнастайнасць формаў гаспадарання, засваення сучасных тэхналогій і стварэння эфектыўнай сістэмы дзяржаўнага рэгулявання дзейнасці эканамічна свабодных сельскагаспадарчых прадпрыемстваў, аховы іх ад манапалістычнага эканамічнага акружэння шляхам прадастаўлення ім рознага роду субсідый. Неабходна таксама свядома рэгулюемае дзяржаўнае асяроддзе, якое забяспечвае адбор такіх формаў гаспадарання, якія найбольш эфектыўныя для грамадства і для вытворцы ў гэты момант. Гэта абазначае, што шматукладная аграпрамысловая сфера эканомікі павінна самаразвівацца на аснове свабоднай канкурэнцыі розных формаў гаспадарання і развіцця гарызантальных кааператыўных сувязяў самастойных тавара-вытворцаў.

Адной з асноўных умоў адаптацыі сельскагаспадарчай вытворчасці да рынку з'яўляецца перабудова адносінаў уласнасці, якія склаліся ў гэтай сферы, і фарміраванне новых арганізацыйна-прававых формаў гаспадарання, накіраваных на рэалізацыю больш магутных матывацыйных стымуляў высокапрадукцыйнай працы, зніжэнне выдаткаў, павышэнне рэнтабельнасці.

У адпаведнасці з дзеючым заканадаўствам пераўтварэнне дзяржаўнай уласнасці праходзіць шляхам прыватызацыі. Дастасавальна да калгасаў, зыходзячы з асаблівасцяў фарміравання іх уласнасці, аб'ектам прыватызацыі можа з'яўляцца зямля, а маёмасць павінна быць

перададзена працуючым членам калгаса, а таксама пенсіянерам, бязвыплатна. Што ж тычыцца саўгасаў, то тут аб'ектам прыватызацыі з'яўляюцца і асноўныя сродкі (маёмасць), і зямля. На наш погляд, улічваючы асаблівасці цяперашняга стану аграрнай эканомікі, даўно ўжо пара ўстанавіць для саўгасаў такія ж умовы, як і для калгасаў.

Такім шляхам ствараюцца прадумовы для фарміравання адной з разнастайнасцяў прыватнай уласнасці (групавой — долевай), г. зн. аб'яднанай прыватнай уласнасці самімі вытворцамі на сродкі вытворчасці, іншымі словамі, складанне капітала. Пры гэтым адначасова з прыватызацыяй работнікі вызначаюць і арганізацыйна-прававую форму гаспадарання.

У вытворчай сферы, на жаль, склаліся негатыўныя адносіны не толькі да дзяржаўнай, але і да прыватнай уласнасці. Пошук прамежкавых варыянтаў прыводзіць да прыватна-карпаратыўнай, калі хочаце прыватна-калектыўнай, формы ўласнасці, на базе якой фарміруюцца новыя формы гаспадарання, дзе маёмасны раздзел не суправаджаецца рэальным зямельным надзелам. Такія формы гаспадарання забяспечваюць матэрыяльную зацікаўленасць за кошт дывідэндаў, якія атрымліваюцца за маёмасны пай у грашовым выражэнні і за зямельны пай — у грашовым і натуральным выражэнні.

Арганізацыйна-эканамічнай асновай пераўтварэння калгасаў і саўгасаў з'яўляецца ў гэтым выпадку фарміраванне долевага фонду і яго размеркаванне, г. зн. раздзел маёмасці. Надзяленне работніка паем (доляй) ператварае яго ва ўласніка і прадастаўляе ўладальніку эканамічную свабоду ў выбары формы гаспадарчай дзейнасці: ці працаваць аднаасобна і весці фермерскую гаспадарку, ці аб'яднаць свой капітал з іншымі ўласнікамі і не быць самастойным гаспадаром, ці прадаць, перадаць у спадчыну і г. д. Што ж тычыцца змяненняў уласнасці на зямлю, то трэба выходзіць з таго, што лепшай будзе тая форма землекарэстання, пры якой карыстацель зямлёй будзе клапаціцца пра пастаяннае павышэнне яе ўрадлівасці.

Ва ўмовах Рэспублікі Беларусь, на наш погляд, мэтазгодным з'яўляецца эвалюцыйны шлях пераўтварэння калгасаў і саўгасаў у сельскагаспадарчыя прадпрыемствы з сумеснай (долевай) і прыватнай уласнасцю ў спалучэнні з калектыўнай формай арганізацыі працы.

У прадпрыемстваў калектыўнай формы гаспадарання права ўласнасці кожнага работніка рэалізуецца праз паевыя і акцыянерныя адносіны. Яны адлюстроўваюць і замацоўваюць канкрэтны ўдзел кожнага ва ўласнасці (у статутным фондзе), на аснове якой работнік атрымлівае дадатковыя даходы ў выглядзе працэнтаў (дывідэндаў) на свой укладзены капітал. Магчымасць продажу і куплі маёмаснай долі (акцыі) стварае ўмовы для паступовай канцэнтрацыі капіталу ў групы ўласнікаў або ўласніка (кантрольны пакет акцыі).

Пры распрацоўцы новых мадэляў гаспадарання, безумоўна, неабходна захаваць пазітыўныя бакі як грамадскага, так і прыватнага тыпаў арганізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці, знайсці іх найбольш рацыянальнае спалучэнне.

Перш за ўсё захаваць дасягнуты калгасамі і саўгасамі ўзровень механізацыі калектыўнай працы, нарміраваны рабочы дзень, сістэму сервіснага абслугоўвання і рамонту тэхнікі, сацыяльныя гарантыі для работнікаў і адначасова пенсіянераў і да т. п.

У прыватнаўласніцкай або фермерскай сельскай гаспадаркі важна ўзяць актыўнае дзеянне індывідуальнага матэрыяльнага інтарэсу ў канечным гаспадарчым выніку, імкненне да зніжэння затрат і росту прадукцыйнасці працы. Прапанаваны варыянт рэфармавання адрозніваецца тым, што ён мяккі, не патрабуе карэннай ломкі адразу. Гэтая мадэль натуральнага вырастання з калектыўных гаспадарак прыватных, разлічаная на параўнальна працяглы перыяд. А галоўнае ва ўмовах пераходу да рынкавай эканомікі выратаваць рэспубліку ад рэзкага

спаду вытворчасці сельскагаспадарчай прадукцыі, а значыць, і прадуктаў харчавання.

Паказаныя вышэй шляхі і прынцыпы рэфармавання найбольш могуць быць рэалізаваны ў наступных мадэлях:

— сельскагаспадарчае народнае прадпрыемства;

— сельскагаспадарчая асацыяцыя кааператываў і сялянскіх гаспадарак;

— сельскагаспадарчае таварыства з абмежаванай адказнасцю;

— сельскагаспадарчае акцыянернае таварыства;

— сельскагаспадарчая асацыяцыя акцыянерных таварыстваў;

— сельскагаспадарчы вытворчы кааператыв;

— фермерская гаспадарка.

Зразумела, што на нейкі перыяд могуць і будуць захоўвацца калгасы і саўгасы. Выбар арганізацыйна-прававой формы гаспадарання залежыць ад шмат якіх аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў і перш наперш ад узроўню склаўшыхся ўнутрыгаспадарчых эканамічных адносін. А што тычыцца навізны названых формаў гаспадарання, то сусветнай цывілізацыі таварыствы вядомы з часоў Старажытнага Рыму, а акцыянерныя таварыствы з'явіліся 200 гадоў таму, у тым ліку і на тэрыторыі Беларусі. У БСГА распрацаваны неабходныя для рэфармавання па гэтым шляху ўстаноўчыя дакументы. Гэта палажэнне пра выкарыстанне маёмасных паёў і Статут для пароднага сельскагаспадарчага прадпрыемства, методыка пераацэнкі маёмасных паёў, палажэнне пра фінансава-разліковы цэнтр, заснавальніцкі дагавор для стварэння таварыства з абмежаванай адказнасцю, а таксама акцыянернага таварыства, Статут таварыства і акцыянернага аб'яднання, палажэнне пра ўнутраны аукцыён маёмасных паёў (акцый), палажэнне пра ўнутраны аукцыён матэрыяльных рэсурсаў (кармоў, маладняку жывёлы і г. д., якія прадаюцца ўнутры прадпрыемства).

Рэальнасць такіх распрацаваных намі мадэляў пацвярджае практыка. Дастаткова назваць некалькі прыкладаў. Аднымі з першых у рэспубліцы яшчэ ў 1988 г. былі пераўтвораны ў асацыяцыі кааператываў і сялянскіх гаспадарак калгас імя Святрлова Горацкага раёна Магілёўскай вобласці і імя Кірава Віцебскага раёна. У гэтых жа гаспадарках вызначаны і маёмасныя паі. У цяперашні час яны трансфармуюцца ў акцыянерныя таварыствы. Калгас імя Андрэева Шклоўскага раёна рэфармаваны ў сельскагаспадарчае акцыянернае таварыства закрытага тыпу «Ніва», якое ў ліпені 1994 г. зарэгістравана ў Дзяржаўнай інспекцыі Рэспублікі Беларусь па каштоўных паперах. Намінальны кошт адной акцыі вызначаны ў 10 тыс. руб. (пасля дэнамінацыі). Цікава адзначыць, што пры атрыманні ў лік маёмаснага пая акцый шматлікія заснавальнікі акруглялі колькасць акцый і ў АТ было ўнесена каля 2 млн руб. 6 верасня 1994 г. у АТ «Ніва» адбыўся першы ўнутраны аукцыён. Да продажу былі выстаўлены 53 акцыі (намінал 10 000 руб.). Усе акцыі былі прададзены. Прыкладна палову купілі спецыялісты, палову — механізатары. Выручка ў сярэднім за адну акцыю 10 132 руб. Нельга не сказаць і пра праблемы, якія ўзнікаюць на шляху рэфармавання сельскагаспадарчых прадпрыемстваў.

Вядома, што логіку паводзін суб'ектаў гаспадарання фарміруюць парламент і ўрад праз дзяржаўную і падатковую палітыку, а таксама праз дзеючае заканадаўства. Рэфармуемыя гаспадаркі пакулі яшчэ аказваюцца астраўкамі ў малапераменлівай акружаючай іх эканамічнай прасторы і не адчуваюць часцей за ўсё падтрымкі з боку органаў кіравання і дзяржаўных устаноў.

У рэспубліцы дзейнічае парадак, па якім заснаваны дагавор павінен быць падпісаны ўсімі ўдзельнікамі АТ у прысутнасці натарыуса. У Расійскай Федэрацыі дастаткова сходу заснавальнікаў выбраць прадстаўнікоў, якім даручаецца падпісаць заснавальны дагавор. Чаму нельга гэта зрабіць у Рэспубліцы Беларусь?

Для рэгістрацыі АТ закрытага тыпу ў інспекцыі па каштоўных паперах неабходна заплаціць пошліну ў памеры 0,5% сумы эмісіі. Для былога калгаса імя Свядлова Горацкага раёна, напрыклад, гэта звыш 20 млн руб. Ці не заштап гэта?

Палажэнне пра фінансава-разліковы цэнтр асацыяцыі кааператываў і фермерскіх гаспадарак прадугледжвае выдзяленне крэдытаў кааператывам. Работнікі падатковай інспекцыі патрабуюць ліцэнзіі на гэтую дзейнасць і імкнуча абкласці падаткам, бачачы ў гэтым банкаўскую дзейнасць. У гэтых умовах, трэба сказаць, вялікіх намаганняў, а болей мужнасці каштавала кіраўніцтву сельскагаспадарчага АТ «Горы» дамагчыся захавання калгаснага парадку падліку падаходнага падатку.

Неабходна ў заканадаўчым парадку прызнаць умоўны зямельны пай. Наогул праблема рэальнага зямельнага паю ўзнікае пры выхадзе з гаспадаркі. Калі ж на базе калгаса ствараецца прадпрыемства за кошт аб'яднання маёмасных паёў, то ўзнікае неабходнасць ва ўмоўным зямельным паі, на які павінен налічвацца дывідэнд у грашовай або натуральнай форме, на яго трэба пашырыць і іншыя правы, якія распаўсюджваюцца на маёмасны пай. Пераўтварэнне існуючых сельскагаспадарчых прадпрыемстваў павінна суправаджацца сур'ёзнай унутранай перабудовай эканамічных адносінаў. Вытворчыя і абслугоўваючыя падраздзяленні кананічны працаваць на ўмовах самаакупнасці. У адваротным выпадку адбудзецца змена шылды і назвы і толькі.

Адначасова з рэфармаваннем сельскагаспадарчых прадпрыемстваў, сутнасцю якога з'яўляецца змяненне ўнутраных эканамічных адносінаў, неабходна прыватызацыя перш-наперш перапрацоўчых прадпрыемстваў. Цяперашняя сітуацыя характарызуецца тэндэнцыяй зніжэння ўдзельнай вагі сельскагаспадарчых закупачных цэн у рознічнай цане, у выніку чаго прыбытак пераразмяркоўваецца несправядліва ў адносінах да сельскай таваравытворчасці. Ці магчыма гэта было б ва ўмовах рэальнай рынкавай эканомікі? Акцыянаванне перапрацоўчых прадпрыемстваў павінна ажыццяўляцца з удзелам вытворцаў сельскагаспадарчай сыравіны, стварэннем у іх эканамічнай зацікаўленасці шляхам перадачы (продажу) ім хоць бы 51% акцый. Па просьбе Магілёўскага аблсельгасхарчу ў БСГА былі распрацаваны два гады таму прапановы па акцыянаванню прадпрыемстваў аблмясамалпрому, аднак, на жаль, яны засталіся не рэалізаванымі.

Поспех пераводу прадпрыемстваў ва ўмовы рынкавых адносінаў шмат у чым залежыць ад кадраў, узроўню іх падрыхтоўкі і разумення сучаснай сітуацыі. Для гэтага павінна быць прадугледжана сістэма спецыяльных мер, у тым ліку стварэнне сістэмы кансультавання накшталт «Экстэншэн Сервіс», якая дзейнічае эфектыўна ў сельскай гаспадарцы ЗША.

Пераход да рынкавай сістэмы гаспадарання — гэта працэс, які патрабуе дастаткова доўгага часу, на працягу якога павінны адбыцца пераўтварэнні старых структур уласнасці, гаспадарчай дзейнасці, улады і кіравання, сфарміравацца інстытуты рынкавай эканомікі, скласіся новыя формы грамадскіх адносінаў, усталявацца новыя каштоўнасці. Новая сістэма павінна прайсці праз натуральныя фазы фарміравання і росту. Адсюль вынікае, што на працягу дастаткова доўгага перыяду давядзецца мець справу з якасна асобай сістэмай гаспадарання пераходнага тыпу, які характарызуецца спецыфічнымі заканамернасцямі функцыянавання, рэгулявання і развіцця, пэўнай перабудовай эканамічнай свядомасці людзей.

Рынкавыя рэформы могуць мець поспех толькі ў тым выпадку, калі людзі будуць адекватна рэагаваць на рынкавыя механізмы, прыстасоўвацца да ўмоў рынкавай эканомікі. Такая рэальнасць і яе не пазбегнуць, калі мы хочам сабе добра.

Рэфармаванне калгасаў і саўгасаў будзе справай значна больш

складанай, чым працэсы, якія адбываліся ў сельскай гаспадарцы ў 20—30-я гады. Што ж датычыцца практычнага ажыццяўлення рэфармавання аграрнага сектару эканомікі, то даўно заўважана пэўная паслядоўнасць у пераменах атмасферы вакол новых ідэй: скепсіс — бурнае прызнанне — апашленне — зноў скепсіс — і, нарэшце, сур'ёзная праца. Таму нам у Рэспубліцы Беларусь даўно ўжо трэба пераходзіць у завяршальную стадыю — да сур'ёзнай працы. І тут ніхто нас саміх не заменіць.

Summary

Reforming of collective and state farms and processing enterprises of the agro-industrial complex into market-type enterprises is one of the main conditions of overcoming the crisis. The economic background for changing the forms of property in collective and state farms are shares and plots of land.

Combination of property quaters (formation of authorized capital) and plots of land as the experience shows makes it possible to form private-cooperative property and market forms of management of different types.

БСГА

*Паступіў у рэдакцыю
15.05.95*